

OLEMISE EBAKÕLAD. KAKS EKSIILI

MAARJA HOLLO

Eksiil, karm kool, mille nad läbi tegid, kujundas nad inimesteks. Nende muutunud, läbi katsutud südamed olid saanud nii tundlikumaks kui ka kindlameelsemaks.

Klaus Mann¹

Eksiili ja kirjanduse suhete vastu on kirjandusteaduses viimasel aastakümnel huvi aina kasvanud, sest poliitilistel põhjustel kodumaast ilma jäämine ei ole enam üksnes väheste valitute „privileeg” (meenutatagu siin Ovidiuse, Dante või Heinrich Heine surematuid pagendusi), vaid meie sajandi argipäev. Meie ajastu on „pögeniku, ümber paiknenud isiku ja massilise sisserände ajastu” (Said 2000b: 174), kirjutab Edward Said 1984. aastal ilmunud essees „Mõtteid eksiilist”. Tuleb tõdeda, et praeguse hetke kirjeldamiseks on tema sõnad isegi kohasemad, ehkki kodumaalt lahkumise põhjuseks pole enam üksnes poliitiline tagakiusamine, sõda ja vaesus, vaid üha enam ka lihtsalt soov erinevais paigus elades oma kogemuslikku ruumi avardada. Sel põhjusel võib tunduda, et kaasaegne nomaadlus hakkab poliitilise eksiili tähtsust varjutama, jättes järele vaid „päritolu nostalgia”, kuid teiselt poolt on hakanud muutuma ka eksiili enda tingimused ja tähendus. Kaasaeg on röövinud poliitiliselt eksiililt romantilise oreooli, mida ta XIX sajandist alates on kandnud, ja nii ei saa ka eksiilist kõnelda enam kui mittekohast, kohast, mida iseloomustab ainult eitus. Helsingis elav valgevene kunstikriitik Eva Neklyaeva kirjeldab oma eksiilikogemusi nii: „Tänapäeval on see paik omandanud vastuvõtjamaa seisundi ja koos sellega kogu liha ja lärmi. Saad aru, sinult eeldatakse integreerumist. Seega, niipea kui sa ühest süsteemist välja pääsed, surutakse sind teise. See on pagulusest nii kaugel, kui veel olla saab, sest sinu sotsiaaltöötaja koostab sinu integreerimise ajakava; sinu arst uurib iga kuu, kas kultuurišokk on juba läbi ja kas depressioon kestab veel; sinu keeleõpetaja koolitab sind, kuidas sotsiaaltöötajaga viisakalt rääkida” (Neklyaeva 2004: 38–39).

Kultuurišoki kõrval pingestavad eksiilis olija seisundit rahvusliku kuuluvusega seotud kohustused, ängid ja lootused. Kuidas suhestada end kohaliku rahvuskogukonnaga ja nendega, kes jäid maha? Kuidas leida tasakaal olukorras, kus soovitakse saavutada võimalikult suur sõltumatus ja samas loometööks vajalik turvatunne? E. Said väidab oma essees, et enamiku postmodernistlike teoreetikute arvamus eksiilist kui rahvuslikust identiteedist vabastavast seisundist on illusoorne, sest rahvuslus ja eksiil on seotud olemuslikult. Ühelt poolt ei saa rahvuslus eksiilis olijale kunagi pakkuda mingit ühest ja lõplikku pidepunkti, sest rahvusliku diskursusega kaasneb alati

¹ K. M a n n, Der Vulkan. Roman unter Emigranten. Hamburg: Rowohlt, 1985, lk 477.

ametlike vaenlaste otsimine ja kangelaste pühitsemine. Edukad rahvuselused omistavad E. Saidi sõnul enesele tõe ja valelikkus jääb kõrvalejäänute osaks. Teisalt on tema arvates tänapäeva maailmas eksiilis olia seisund praktiliselt võimatu, kui ta ei suuda end siduda mingi võidutseva ideoloogiaga. Ainus lahendus sellele olukorrale on E. Saidi meelest vabanemine vajadusest turvalise ja harjumuspärase järele, mis inimhinge vajadusi arvestades tundub siiski piisavalt utoopilise nõudena. E. Said ei väsi rõhutamast, et iga tõsine intellektuaal peaks püüdma saavutada metafüüsilise eksiili kui intellektuaalile loomupärase seisundi, mida ta defineerib kui „rahatust, liikumist, pidevat ebakindlust ja teiste ebakindlasse olukorda asetamist” (Said 2000a: 373). Ilmselgelt idealiseerib ka E. Said ise eksiili kui seisundit, kus vabanemine mis tahes seni ahistavana tundunud sidemetest peaks olema ainuvõimalik tee vaimse kängumise ennetamiseks ja raviks. Paosklemine võib veelgi suuremale eneserefleksioonile sundida keda tahes, iseäranis aga on selleks kohustatud kirjanik või kunstnik, kes romantismiajast pärit kollektiivse kujutluse kohaselt on pageja juba oma loominguulise tegevuse tõttu. Kunstnik eraldub, et saavutada nii esteetiline, moraalne kui ka puhtruuline üleolek oma publikust (Lotman 2004: 3).

Poliitilise eksiili juhtumite puhul võib üleolekust rääkimine tunduda kohatu, sest olukord, millest end leitakse, ei hellita esialgu just paljude valikuvõimalustega, sundides kodumaal intellektuaalse autoriteedi staatust nautinud kirjanikku hoopis leplikuks ja alandlikuks. Ent ka mõjuvõimu kaotamine võib kirjaniku jaoks osutuda ülimalt õpetlikuks, nagu viitab Jossif Brodski oma kibe-ironilises essees „Olukord, mida nimetame eksiiliks”. J. Brodski sõnul ongi eksiil kirjanikule põhiliseks õppetunniks selles, kuidas olla alandlik, sest alandlikkus andvat „nii kauge perspektiivi kui üldse võimalik” (Brodsky 1996: 25). Alandlikkuse all ei mõtle J. Brodski mõistagi mingite hüvede saavutamiseks kellegi ees lõmitamist või pugemist, vaid enese kui inimese tühisuse tunnetama õppimist. Seega – J. Brodskit uskudes on eksiil kirjanikule (nagu õigupoolest ükskõik kellele, kes eksiili sattunud) sügavalt eksistentsiaalne õppetund ja selle igakülgne läbikogemine saab muuta ainult täiuslikumaks, seda nii loomingus kui ka elus.

Kuna eksistentsiaalse võõrandumise all ei kannata mitte üksnes kodumaalt lahkuma sunnitud, vaid ka kõik need, kes on oma riigi piires parema sotsiaalse, majandusliku või vaimse keskkonna leidmise lootuses läbi lõiganud senised sotsiaalsed ja kultuurilised sidemed, kannavad nad ühiselt kodutu staatust, sest on minetanud võime end kusagil koduselt tunda. Paradoksaalselt seob see kogemus eksiilis oleva kirjaniku uue ühiskonnaga ja teeb ta arusaadavaks ka kõigile neile, kel endil poliitilise eksiili kogemus puudub.

Seotuse tekkimine uue paigaga saab alguse füüsilise keskkonna märkamisest, kogemisest ja sedakaudu oma vaimse universumiga integreerimisest. E. Said kõneleb sel puhul kontrapunktilisest teadlikkusest ehk elamisest teadmisega kahest või mitmest kultuurist, taustast ja kodust, mida peab eksiiliga kaasnevaks „ainulaadseks mõnuks”. Kirjaniku jaoks kaasneb sellise teadlikkusega lisaks mõnule teadmine, et eksiil üksnes ei vaesesta, vaid annab ka midagi asemele, sest elamine topeltmaastikul töötab samaaegselt nii jäikade piiride küsitavaks muutmist ja selle kaudu vaimsete perspektiivide avardumist kui ka vabanemist „nartsissistlikust masohhismist” (Said 2000b: 183), millesse E. Saidi arvates on eksiilis paljudel juhtudel oht langeda.

Eksiilis oleva kirjaniku jaoks pole ehk miski painavam kui hirm kaotada side elava emakeelega, kuid samas ka hirm uue keele omandamise ees. Sügavuti analüüsib oma suhteid poola ja inglise keelega teismelisena Poolast Kanadasse emigreerunud juudi verd kirjanik Eva Hoffman, kes kirjutab: „Kui ma kirjutan, olen ma tegelikult olemas, ja see olemine eelneb kirjutamistegevusele. See on eksistents, mis toimub poolel teel minu ja kunstisfääri, kunsti, puhta keele vahel. See keel [inglise keel – *M. H.*] on ühe teise mina leiutamise algus. Siiski, ma avastan midagi kummalist. Näib, et kui ma kirjutan (või kui asi sellesse puutuks, mõtlen) inglise keeles, ei suuda ma kasutada sõna „mina”. Ma ei lähe küll nii kaugele, et kasutada skisofreenilist „tema”, kuid ma tunnetan topeltsundi siiani kaksikute sarnasele „sinale”” (Hoffman 1990: 121). E. Hoffman kinnitab, et tõeline olemine on olemine keele kaudu, mille keskel elatakse. Kodumaast eemal olija jaoks tähendab see vajadust üdini läbi tunnetada ja püüda mõista uue asukohamaa keelt, tõrjumata samas kõrvale oma emakeelt. Kuid kaks keelt kui kahe erineva mina avaldumisviisi võivad eksisteerida koos üksnes näiliselt rahumeelselt, sest varem või hiljem tuleb ühel minadest ikka rohkem sõnadest puudu, samal ajal kui teine mina avastab aina uusi nüansse keeles, mille sõnu ta kogub, paneb tallele ja neelab, tundes sellest hoolimata nälga veelgi rohkemate järele (Hoffman 1990: 186).

Uue keele kaudu oma seni varjus olnud mina teadvustamine ja samal ajal ka uute väljendusviiside avastamine on üks paljudest eksiiliga kohanemise võimalustest, mille puhul pööratakse ebameeldiv olukord loovalt ja seetõttu ehk vähem valutult enese kasuks. Märksa sagedamini aga hoiab eksiilkirjanik, eriti juhul, kui ta kuulub mõnda väikest ja marginaalset keelt kõneleva rahva hulka, kinni oma emakeelest kui ainsast päästvast ölekõrrest, seda isoleerituse kompenseerimiseks pühendunult täiustades ja lihvides, millest võib kõneleda sõnavara puhtus, rütmiline väljendusrikkus ja süntaktiline tasakaal (Miłosz 2002: 19). Enamasti on keele kaudu koja ehitamine olnud ka nende eesti kirjanike valikuks, kes põgenesid kodumaalt 1944. aasta sügisel. Samasse ritta sobitub ka juudi kirjanik Isaac Bashevis Singer, kes lahkus 1935. aastal Poolast Ameerika Ühendriikidesse ja jäi elu lõpuni truuks jidišile. I. B. Singeri puhul on esile tõstetud tema pühendumine keelele: oma loomingus ei piirdu ta üksnes jidiši vanema kihistuse selitamisega, vaid sulatab sellega ühte keele kaasaegsed jooned. Käesolevas artiklis tulevad vaatluse alla kaks romaani, mis tõstavad fookusesse eksiili ja kirjaniku suhete problemaatika: August Mälgu „Kodumaata” ja I. B. Singeri „Eksinud Ameerikasse”.

„Kodumaata”

August Mälg (1900–1987) tuli kirjandusse 1926. aastal romantilis-impresionistliku suvitusromaaniga „Kesaliblik” ja avaldas sestpeale näidendeid ning rea novelle ja rannaainelisi romaane. Tuntuks ja populaarseks sai tema looming 1930. aastate keskpaigas, kui ilmusid romaanid „Õitsev meri” ja „Taeva palge all” ning novellikogu „Rannajutud”. Bernard Kangro on A. Mälgu selle perioodi loomingut võtnud kokku sõnadega, mille tasakaaluka tooni tagant kostab halvasti varjatud halvaks panu: „Ei ole noores torm-tunglevas

Mälgus hädaohtlikku intellekti-dünamiiti, ei ole seda ammugi mitte tööka koolijuhataja normaalse elu apoloogias. Elu ise oma hea ja halvaga, nii nagu ta on – selliselt võiks üldistavalt iseloomustada rannajuttude Mälku kolmekümnenndatel aastatel” (Kangro 1978: 89). Ometi tuli paljude üllatuseks ja pahameeleks kahe aasta pärast kõrgeim võimalik tunnustus: kirjanikule anti riigihoidja Konstantin Pätsi käsul põlisrendi korras Õismäele ehitatud Lagle talu (Vinkel 1997: 131).

A. Mälk oli B. Kangro kõrval üks neid eksiilkirjanikke, kes kandis enda õlul lisaks leiva- ja kirjanikutööle ka hulgaliselt mitmesuguseid institutsionaalseid kohustusi. 1945. aastal sa temast Välismaise Eesti Kirjanike Liidu esimees (oli selles ametis 1982. aastani), samuti oli ta Eesti PEN-klubi ja Eesti Rahvusfondi juhatuse liige, kirjastuse Orto nõukogu esimees ning üks Eestluse Koostöö Keskuse asutajaid. B. Kangroga sarnaselt hakkas ka A. Mälk kirjutama juba põgenikelaagris ja kummaltki ilmus raamat aasta pärast põgenemist. A. Mälgu esimene romaan eksiilis, „Õised linnud”, algab 1944. aasta suurpõgenemise kirjeldusega ja kõneleb paguluse algusaegadest Rootsis. Nii nagu eksiili algusaegadel üldiselt usuti, loodavad ka selle romaani peategelased, et võõrsil olek on vaid ajutine ajajärk, millele peatselt järgneb rõõmus ja helge kodumaale naasmine.

1947. aastal ilmunud „Kodumaata” on nii eesmärkide kui ka temaatilise ulatuse poolest märgatavalt pretensioonikam teos, mis püüab hõlmata pagulasnarratiivide kogumit tervikuna. See moodustub Tallinna pommitamise ja põgenemisteedkonna kirjeldusest, mille traagikat rõhutab otsustaval hetkel purunev suhe, laagrielu ja paguluse algusaegade raskustest, rahvuslik-poliitiliste võitluste kajastustest, pagulaskirjaniku eneseleidmise ja armastuse loost ning nostalgilistest tagasivaadetest kodule ja kodumaale. Samas on „Kodumaata” eesti eksiilkirjanduse, kuid ka A. Mälgu enda loomingu üks marginaalsemaid teoseid, sest tõstab pagulaselu rahvuslik-poliitilise mõõtme esiplaanile intensiivsemalt ja pateetilisemalt kui üheski teises tol perioodil ilmunud teoses.

„Kodumaata” on kunstnikuromaan, millesse põimuvad žanrile omaselt ka kujunemisromaanide elemendid: selles jälgitakse peategelase Martin Lemmi kirjanikuks kasvamise teekonda eksiilkirjaniku identiteediga kohanemise kaudu. Erandlik on Mälgu teos ka kunstnikuromaanina. Kunstnikuromaan on määratletud teosena, mille keskmes on sotsialiseerumist kui „kasulikuks” ja „produktiivseks” sotsiaal-majanduslikuks kaastööliseks saamist vastustav kunstnik, kes ihaldab teistsugust maailma ja leiab selle kunstis, mille poole ta püüdleb religioosse pühendumusega. Kunstnikuromaanist saab „ruum isiklikeks pihtimusteks ja psühholoogiliseks enesevaatluseks, sotsiaalseks kriitikaks ja kultuurianalüüsiks, keelevallatusteks ja narratiivseks katsetamiseks või teoreetilisteks kõrvalepõigeteks, et kõneleda kunstist ja loominguilisusest” (Varsamopoulou 2002: xii–xiii). Mälgu romaanis leidub küll pihtimuslikkust ja enesevaatlust ning vähesel määral ka kõnelusi kunstist ja loominguilisusest, kuid kõik need diskursused on allutatud „rahvuspoliitiliselt kohendavale käele”, nagu on teravmeelselt märkinud Raimond Kolk oma lühimonograafias (Kolk 1964: 50). „Kodumaata” on seega teos, kus rahvusluse kui eksiilis olia jaoks ainuõige ideoloogia manifesteerimine eksiilkirjaniku kuvandi loomise kaudu tõrjub tagaplaanile kõik teised kunstiteosele esitatavad nõuded.

„Kodumaata” ei mahu klassikalise kunstnikuromaani raamidesse, traditsiooni, mille haripunktiks ja täiuslikemaks esindajaks on peetud James Joyce’i „Kunstniku noorpõlveportreed” (Beebe 1964: vi), sest Martin Lemmi vaimne universum ja esteetiline elutaju avanevad selles teoses üksnes viisandlikult.¹

Siiski on teoses leiduvate peategelase nappide seisukohtade põhjal võimalik välja tuua mõned jooned, mis ta kirjanduslikke püüdlusi iseloomustavad. Martini pürgimused kirjanikuna lahknevad selgelt „kunst kunsti pärast”-laadis eesmärkidest: paleuseks ei ole talle mitte kunst sõltumatu ja iseväärtuslikuna ega kunst kui vahend elu paremaks mõistmiseks, vaid kunstis näeb ta võimalust olla ühiskonnale kasulik, luues midagi sellist, mis peaks minema „inimestele toiduks”. Kui „Kunstniku noorpõlveportree” peategelane Stephen Dedalus heidab kõrvale nõuded, mida keskkond talt ootab, et jõuda oma tõelise loomuseni kunstnikuna, siis Martin usub, et peab need nõuded täitma, õigustamaks oma eksistentsi kirjanikuna. Stephen võtab oma kunstnikupõhimõtted kokku järgmiste sõnadega: „Sina räägid mulle rahvusest, keelest, usust. Mina püüan neist võrkudest mööda lennata” (Joyce 2003: 196), Martin aga seab esikohale just nimelt rahvuse ja keele, usust aga distantseerub temagi. Martin ja Stephen on küll mõlemad üksiklased, kuid mõistavad erinevalt nii kunsti olemust kui ka eesmäärke. Martin näeb kirjutamist moraalse kohustusena, mille kaudu oma võõrsile sattunud rahvaskaaslasti teenida, Stepheni jaoks seevastu ei tähenda kirjutamine vajadust võõrandumine ületada, vaid vajadust see nähtavaks teha, et manifesteerida uue, varasest radikaalselt erineva teadvuse sünni. Erinevalt Stephenist igatseb Martin taga turvalist minevikumaailma, mille elustamine loomingu kaudu on tema jaoks ainumõeldav eneseteostusviis.

Nostalgia seotuse järele kodukohaga ei sünni eksiilis, vaid ammu enne põgenemist. Martin on maaelust võõrandunud linlane, kes leiab kodutalus idüllilise paopäiga, kus psühholoogiliselt või poliitiliselt keerulistel aegadel segamatult loomingule pühenduda. Kodumaal kavandatavast teosest peab Martini vaimusilmas valmima tammsaarelik ülistus eesti talupojale ja ta rasketele pingutustele võitluses maaga. „Ta tahtis kujutada tööpäevade vaevast kasvavat elupanust, nagu müürsepa käte all kasvab väikestest telliskividest ja savipeotäitest püsiva hoone müür. See pidi õieti tulema ta isa ja Taganõmme raamat” (Mälk 1947: 91). Kodumaal jääb „Tõe ja õiguse” vaimus romaan Martinil siiski loomata, sest poliitiline olukord muutub ootamatult kiiresti: sakslased taganevad ja venelased asuvad pealetungile.

„Kodumaata” üheks tuumsündmuseks on Martini põgenemine üle tormise mere. Ohtliku teekonna isiklik kogemine kinnitab Martini kui eksiilkirjaniku staatust, andes moraalse toe ja seega ka õiguse kirjutada teos, mis oleks kooskõlas rahvuskogukonna ootuste ja nõudmistega. Kirjaniku kui rahvusliku eestkõneleja ja ideoloogi rolli täitmine eeldab toimetulekut nii isikliku kui ka kollektiivse leinaga,² mistõttu on ka Martini sisekõne tulvil süüdistust ja

¹ Sama on tähele pannud ka Harald Parrest, kes võrdleb Mälgu romaani August Gailiti 1945. aastal ilmunud, kuid enne põgenemist valminud kunstnikuromaaniga: „Kummaline on fakt, et Gailiti „Leegitseva südame” taluperemehed, pastorid ja laevakaptenid oma fantastilistes kõnelustes kunsti ning rahva vahekordade üle valgustavad kunsti ning loomingupsühholoogia küsimusi sügavamalt kui kõnealune realistlik teos, mille peategelaseks on kirjanik!” (Parrest 1947: 27).

² Tiina Kirss kõneleb põgenemisromaanide ja traumadiskursuse võimalikest seostest

õigusenõudmist: „Ning millest ta veel kirjutakski? Õigluse ja inimliku aususe maailm on kokku varisenud! Ülekohus, hirm ja vägivald täidab taevaalu- se. Lootusetus ja teadmatus halvab elavad südamed. Nõrgad tallatakse maha ja tugevamad kauplevad omavahel üle vähemate kannatuste ning päi- ke jääb paistma kõige selle üle, nagu ei juhtuks midagi. Kas siis ei pea hä- das kisendaja uskuma, et taevas tema kohal on tühi, sest kuidas võiks see muidu sündida?” (Mälk 1947: 141). Trauma märkide kõrval, milleks on Mar- tini õigusenõudmine, väljendub neis sõnades ka tema enese loomekriis. Mil- lest kirjutada, kui endine turvaline maailm on ootamatult purunenud ning uus olukord veel liiga võõras ja harjumatu, täis teadmatust tuleviku suhtes? Kirjutamist takistab ka vahetu kontakti puudumine „päriseluga”, sest elu laag- ris tajutakse üksluise aseainena, „elavalt kõdunemisena”, kust on kadunud olemise kindlus ja sära. Martin loodab laagrist pääseda arhiivitööle, kuid vä- hese ettevõtlikkuse tõttu jääb asjaajamine venima ja lõpuks leitakse, et ta on selle koha saamiseks liiga noor. Nii tuleb elatuda madalapalgalistest juhu- töödest ehitusel ja aiandis.

Ehkki eksiil ähvardab lämmatada Martini usu endasse kui kirjanikku, ei kaalu ta kirjutamisest loobumist kunagi piisavalt tõsimeelselt. Loominguli- sed otsingud jätkuvad intensiivsetes kontemplatsioonides ja õigete sõnade ot- singuis, mis suudaksid kanda mõeldud mõtet ja sobituda „etteseatud vormi”. Imaginaarses maailmas kodu otsimine ei tähenda siiski soovi eralduda kaas- maalastest, sest Martin otsib enda sõnul „kogu rahva praegust tuuma”, mis viib teda sageli rahvuspoliitilistele kõnekoosolekutele või intiimsemas sfää- ris koosistumistele. Martin ei ole seega kirjanik, kes tunneb vajadust sulgu- da elevandiluuist torni, vaid looja, kes otsib inspiratsiooni elu „pühast alli- kast”. Ometi ei saa Martini armastatust Enest tema muusast, sest see läheks ilmselgelt vastuollu rahvuspoliitilisi ülesandeid täitva eksiilkirjaniku süda- metunnistuse häälega. Isiklikust elust loobumise „suur jõud”, mida Martin en- das leiab, on religioossele maailmale pühendumisega sarnanev eneseohver- dus, mis pühitseb ja valmistab Martini ette „oma rahva elu teeniva töö jaoks” (Mälk 1947: 382).

Määravaks põhjuseks kodumaal kavandatud romaani kirjutamise juurde pöördumises on teadlikuks saamine oma missioonist eksiilkirjanikuna. Enne kui see selgus temas lõplikult sünnib, teeb ta kaasa reisi Smålandisse pas- tor Reina seltsis, kes läheb last ristima ja sealsetele eesti metsatöölisele vai- mutoitu viima. Pastori sugestiivsed vestlused Martiniga taaskinnitavad kir- janiku usku Sõna jõusse. Martin kogeb ise, kui olulised on raamatud kaas- maalastest täielikus eraldatuses elavatele eestlastele, kellele need on ainus ja seetõttu eksistentsiaalselt vajalik side keele ja kodumaaga. Talumehe jut- tu kuulates tabab kirjanikku epifaaniline selgushetk: arusaam elu ülimus- likkusest kirjanduse ees. Siitpeale võib kõnelda Martinist kui kirjanikust, kes on saanud alandlikkuse õppetunni, nii nagu seda J. Brodski oma essees mõis- tab. Kirjanikuks olemises näeb Martin nüüd kõigepealt toetamist ja teeni- mist, hinnates ühtlasi ümber senise arengutee: „Ta pidi enne läbi käima kan-

artiklis „Põgenemine ja trauma”, kus ta juhib tähelepanu sellele, et traumeeritud ei olnud üksnes eksiilkirjanik, lugeja ja nendevaheline suhe, vaid ka tekst ise, mida võib lisaks tea- tud topostele (põgenemine, langemine, põlemine), nostalgilisele kodumaapildile, tegelaste omapärasele tuimusele või neutraalsusele pöördeliste elamuste suhtes, teatud teoses leiduvatele unenägudele ja teose iluvigadele reeta ka stiililine ülekoormatus ja rahvuslik pateetika (Kirss 2002: 1874–1875).

natustest, küpsema saatuses, leidma, kaotama ja põletama oma südant ja hinge, enne kui võis saada nii küpseks, et jaksaks end sel kujul täielikult ära anda oma loomingusse” (Mälk 1947: 368). Oma elu jäägitu pühendamine kirjutamisele kui teenimisele näib igati õilsa eesmärgina, kuid kätkeb endas paratamatult ohtu, et selle viljad ei saavuta kunagi tõelisele kunstile seatud nõudmisi, sest osutuvad kõigeks muuks kui kirjanduseks suure algustähega.

„Eksinud Ameerikasse”

Kirjanikuks olemise probleemidega eksiilis tegeleb ka A. Mälgu põlvkonna-kaaslane Isaac Bashevis Singer (1904–1991) romaanis „Eksinud Ameerikasse”. I. B. Singer on kirjutanud neliteist romaani. Umbes sama palju on temalt ilmunud jutustuste kogumikke, lisaks veel terve hulk lasteraamatuid ja neli autobiograafilist teost, millest esimene, „Minu Isa kijas”, ilmus 1966. aastal ja viimane, „Eksinud Ameerikasse”,³ 1981. aastal. See raamat jäi kirjaniku viimaseks pikemaks proosateoseks. „Eksinud Ameerikasse” on triloogia „Armastus ja eksiil” kolmas osa. Sellele eelnesid „Väike poiss Jumalat otsimas” (1975) ja „Noor mees armastust otsimas” (1978).

„Armastuse ja eksiili” käsitlemist komplitseerib teose paiknemine erinevate žanride ristumispunktis. Autori enese määratluse järgi on tegemist „stiililt ja sisult” autobiograafilise fiktsiooniga, millele järgneb märkus, et mitmetel isiklikel põhjustel on teoses muudetud nimesid, kuupäevi ja mõnel erandjuhul ka sündmuste käiku. Kahtlemata pole väheoluline ka I. B. Singeri väide kirjanduse võimetusest jäädvustada kellegi tõeline elulugu, mis oleks autori hinnangul ülepea mõttetut ettevõtmine, sest tulemus oleks „täiesti igav” ja „täiesti usutamatu” (Singer 1984: vii). I. B. Singeri romaan ei ole seega klassikaline autobiograafia, vaid faktuaalse ja fiktiivse materjali teadlik ühtepõimimine, mille puhul on raske eristada tegelikult toimunut väljamõeldisest. Kuid „Armastust ja eksiili” võib kahtlusteta määratleda kunstnikuromaanina, sest erinevalt A. Mälgu romaanist joonistub selles välja portree kirjanikust, kes ei varja oma esteetilisi eelistusi, andes sageli hinnanguid, milles peegelduvad tema enda arusaamad kirjutamisest ja „suurest kirjandusest”. Jutustaja sõnul nimelt on sel võime äratada lihtsaimaski lugejas „pinev ootus ja elujõud” (Singer 1984: 134). Ka peab ta õigemaks kirjutada lugejatele, mitte kriitikutele, taunides seega liigset keerukust, mis suretab naudingut elust endast.

Autobiograafiaid võib liigitada mitmesugustel alustel. W. L. Howarth näiteks on võtnud vaatluse alla autobiograafiate jutustamisviisi ja eristab selle põhjal kolme liiki autobiograafiaid (Howarth 1981: 84–114). Esimese strateegia rakendamise tulemuseks on tema järgi autobiograafia kui kõnekunsti-teos, selle autor on meisterlik retoorik, kes on vilunud nii veenmis- kui ka arutluskunstis. Teist strateegiat eelistavad autobiograafid, kes vaatlevad elu kui lavastatud näidendit, eelistades „näitlemist dialektikale, tegutsemist manitsemisele”. Selline autobiograaf täidab nii paljusid rolle alates lihtsameelsest ja lõpetades intrigandiga, et ta tõeline identiteet jääb tihti saladuseks. Kolmanda strateegia kasutajad kirjutavad autobiograafiat kui poeesiat. Neid

³ Eesti keeles on Singerilt ilmunud ka novellivalimik „Surnud moosekant” (1980) ning romaanid „Ori” (1992) ja „Saatan Gorais. Patukahetseja” (1995).

iseloomustab terav kriitilisus enese ja teiste suhtes, kalduvus kirjeldustele ja vabastatus traditsioonilisest esteetikast. I. B. Singeri romaani jutustamisviis sarnaneb kõige rohkem autobiograafia kui draama jutustamisstrateegiaga, sest siingi jaguneb jutustaja identiteet paljude rollide vahel, jäämata lugeja jaoks sellegipoolest hämaraks mõistatuseks, sest erinevaid rollitäitmisi saadavad jutustajapoolsed selgitused või kommentaarid. I. B. Singeri jutustaja toimib romaani reaalsuses täiel määral kui näitelaval, kus autor „lavastajana” on seadnud ta just sellisesse valgusse, nagu talle parasjagu kasulik või vajalik.

Kuigi jutustaja suudab lugejas tekitada üliosavalt tunde, et viimane on sattunud ääretult usaldusliku ja vahetu vestluse ärakuulavaks osapooleks, jagades temaga häbenemata oma „lapselikke ja meeletuid mõtteid”,⁴ juba jutustamise ja jutustatava vahelist ajalist filtrit silmas pidades on selge, et lapselikkus ja meeletus, millega võib 60-aastase Singeri loodud jutustaja, ei saagi olla identne selle Singeri lapselikkuse ja meeletusega, kes elas 1930. aastate Poolas ja kelle mina romaanis tabada püütakse. Kuivõrd palju on peategelases toona 30-aastast Singerit, seda teadis vaid autor ise, lugeja osaks jäävad oletused ja kahtlustused.

I. B. Singeri romaani ühendab draamaliku autobiograafiaga ka jutustaja hoiak kõneldavas: mõlemal juhul kaasneb jutustamisega ilmne nauding ja iroonia, mis tõukub maailma paradoksaalsuse ja vastuolulisuse tunnetamisest. Jutustaja iroonia ilmumist ja kadumist tekstis on oluline jälgida veel teiseski mõttes, sest iroonia kui kõnekujund ise on üks olulisi kohanemise märkijaid. Irooniline kohanemine nimelt „võimaldab omaks võtta seda, millega algselt kohaneda ei taheta, pakub lahenduse, kuidas negatiivset paratamatust oma ellu väärikalt lõimida, ilma et tõrksad ja alandavad emotsioonid üle mõistuse käiksid” (Merilai 2005: 294). Kohanemise probleem on antud juhul mitmetasandiline: kõigepealt autori privaatsel minevikukuvandi kohanemine/kohandamine kirjutusprotsessis ja teiseks jutustaja kohanemise tematisseerimine tekstis.

Sarnaselt draamaliku autobiograafiaga pühendatakse ka kõnealuses romaanis vähe tähelepanu filosoofilistele arutlustele ja mõtisklustele; peategelase loo jutustamise kõrval on autor oluliseks pidanud ajastu taasloomist koos selle meeleolude ja värvivarjunditega. Kuigi jutustaja kirjeldab jidiši keele ja kirjanduse olukorda sõnadega „enam mingil juhul hullemaks minna ei saanud”, on kahe maailmasõja vahelist perioodi Poolas peetud juudi poliitilise kultuuri ja kirjanduskultuuri õitseajaks (Hoffman 1998: 10). Juudi kirjanikud kirjutasid heebrea, jidiši ja poola keeles ning selline kolmekeelne „polüsüsteem” soodustas Hoffmani hinnangul igakülgset viljaka kujutlusliku ja verbaalse pinnase teket. Varssavis tegutses juudi kirjanike ring, mille eesmärgiks oli jidiši kultuuri edendamine ja selle eest hea seismine ning millega olid tihedalt seotud ka vennad Singerid.

„Eksinud Ameerikasse” algab jutustaja tunnistusega olukorra lootusetusest. Üks osa juutidest, kes selle tõdemuseni oli jõudnud, oli Poolast juba lahkunud (jutustaja vend kinnitab parajasti kanda Ameerikas), teised alles

⁴ Viivi Luik näiteks samastab oma lühiarvustuses üksüheselt jutustaja- ja autori positsiooni: „Teiste eest ma ei tea rääkida, mind ennast aga liigutab see raamat oma ehtsusega, sellega, et seal pole edevust ega võltsi eneseimetlust. On ainult üks inimene, kes räägib sellest, mis ta on kunagi tundnud, mõelnud, läbi elanud” (Luik 2006: 82).

otsisid lahkumisvõimalusi nagu jutustaja, ülejäänuid nuhtleb peategelase halastamatu iroonia poliitilise naiivsuse ja vasakpoolsete ideoloogiate kriitika meeleta omaksvõtmise pärast, mis oli jutustajat uskudes juudi intellektuaalide seas vägagi levinud.

„Eksinud Ameerikasse” on lugu kahekordsest eksiilist. Peategelane annab juba üsna romaani algul mõista, et on end vabatahtlikult pagendanud juudi intellektuaalide hulgast (nendest distantseerib ta end ka hiljem Ameerikas), põhjendades seda viimaste kalduvusega lipitseda poliitiliste kildkondade ja parteijuhtide ees,⁵ ning oma loomupärase üksildusega. Veelgi eemaletõukavamad tunduvad jutustajale mitmete poola kirjanike hoiakud: „Antisemiitlikud kirjanikud ründasid poola ajakirjanduses isegi usupöördujaid. Mõned neist kirjanikest olid omaks võtnud Hitleri ja Rosenbergi rassiteooriad – ja seda ajal, kui natside ajakirjandus pidas poolakaid alamaks rassiks, ning hoolimata sellest, et suur hulk nende paremaid perekondi, nagu Majewskid ja Wolowskid, olid valemessia Jakob Franki, orientaalse juudi ja šarlatani jüngerite järglased” (Singer 2003: 16–17). Toodud tsitaat väljendab veel üht olulist tõsiasja kahe rahvuse suhetes: nii nagu juudid jäid poolakatele alati mõistamatuks ja veidraks vähemuseks, nii olid ka poolakad juutidele kuni lõpu ni põlatud teised, „nemad”. Selline suhtumine väljendub ka „Armastuse ja eksiili” kahes esimeses osas, kus mittejuudist tegelasi ei kutsuta sageli pärisnimega, vaid öeldakse lihtsalt „mittejuut”, „pagan” (*the Gentile*).

Millisena on autor kujutanud oma jutustajat kirjanikuna? Arhetüüpne kunstnik on väidetavasti anarhist, kelle taotluseks ei ole üksnes väljendada oma individuaalsust, vaid ka vabastada ennast lõksu meelitavatest kohustustest (Beebe 1964: 307). Kuidas realiseerub see metafoor Singeri romaanis? Jutustajat kannustab pidev janu „pinge järele”, kuna ta arvab kirjandusliku loomejõu põhinevat elu enda loodud olukordadel, iseäranis „pentsikutel tüsistustel mehe ja naise vahel”. Tema, nagu Martin Lemmgi, otsib inspiratsiooni elu „pühadest allikatest”, kuid vastupidiselt moraalselt laitmatule Martinile on Singeri kirjanik alatasa hõivatud rohkete armuseiklustega. Vastassugupoolega suhteid luues ei põlga ta ära komplitseeritumaidki olukordi, kuid nende otsimine ei ole ometi ta iseäralik kinnismõte, vaid teatud asendustegevus, kompensatsioon tõelise armastuse puudumisele. Jutustaja peab oma arvukaid juhusuhteid küll totrateks tegudeks, kuid haarab tänuhulga kinni igast saatuse poolt ette lükatud võimalusest. Tegelikult moodustavad need jutustaja silmis „potentsiaalsed aarded” väikese osa teist laadi aarete hulgas. Kui Martin püüdis oma loominguga jõuda „talupoegliku elujõu” olemuse ja allikate sõnastamiseni, siis Singeri peategelane otsib juutluse tuuma juudi ajaloost, religioonist, folkloorist ja müstikast.

Nagu Martin, on ka „Eksinud Ameerikasse” peategelane vahetult enne kodumaalt lahkumist hakanud kavandama uut romaani, mille kirjutamine ei taha lahkumispalavikust tingitud sisemise rahutuse tõttu edeneda, nii et sellest kujuneb tõeline heitlus vaimusilmas esile manatud ideedega: „Ma püüdsin kujutada, kuidas endine ješiva üliõpilane, kellest saab matemaatikaprofessor ja kes hiljem jääb seniilseks, muutub okultistiks ja hakkab uskuma arvude müstilist väge, aga mul puudus seda laadi teose kirjutamiseks kogemus”

⁵ Oma jidišis kirjutavaid ametivendi kritiseerib ta juba teoses „Noor mees armastust otsimas”, iseloomustades nende loomingut kui naiivset, primitiivset ja provintslikku (Singer 1984: 134).

(Singer 2003: 15). Poolast lahkumine on jutustaja meeli niivõrd tugevalt haaranud, et isegi lähedased näivad kuuluvat juba „mälestuste valda” ja kõik oluline, mis teda kunagise unistuste ja lootuste linna Varssaviga seob, on muutunud haledaks karikatuuriks.

Võrreldes Martini põgenemisega puudub I. B. Singeri jutustaja lahku-miskirjelduses dramaatilisus. Kõigepealt seetõttu, et erinevalt Martinist ei jäta ta kodumaad maha sõjalukorras. Teiseks oluliseks põhjuseks on asjaolu, et juba Varssavis tunneb ta end väljaspool olijana. Lisaks sellele on otsus ära minna piisavalt kaua küpsenud ning hüvastigi jäetud tolsamal hetkel. Rongis läbi Poola ja „inkvisitsiooni maa” Saksamaa Prantsusmaale sõites saadab jutustajat küll määratu kergendus, kuid mitte rõõm, sest ta mõistab täie selgusega nagu paljud enne teda, et tagasipöördumist ei tule. Mida lähemale jõuab laevale astumise hetk, seda vähem leidub ka jutustajas kindlustunnet ja rahu: mõtted hakkavad „närvutama” hinga.

Eksiili haiguslikke tagajärgi on tihti tõlgendatud trauma või šoki avaldumisviisidena. Kuuba päritolu ameerika kirjanik ja psühhiaater Rubén D. Rumbaut kõneleb isikliku eksiilikogemuse toel neljast eksiiliga seonduvast šokist: põlvkondlikust, kultuuri-, eksiili-, tulevikušokist (Rumbaut 2003: 332–337). Siiski oli Rumbauti väitel kultuurišokist vaevalisem toime tulla eksiilišokiga – tema hinnangul kõige raskemini määratletavaga eelmainitud neljast –, sest eksiilikogemus ise on Rumbauti sõnul oma olemuselt keerukas paljude asjaolude poolt tingitud tunnetekobar, mis hõlmab kaotuse-, abituse-, lootusetuse-, pettumuse-, raevu- ja kurbusetunnet.

Enne kui jutustajat haaravad oma võimusesse eksiilišokiga kaasnevad vastuolulised tunded, tabab teda põhjalik kultuurišokk. Maailm, kust pärineb tema, erineb totaalselt 1930. aastate alguse New Yorgist, mida on Euroopast tulles portreteeritud kui orientiirideta ruumi, kestva püsituse ja dünaamilise liikumatuse kodu, viha linna, mille all „on üks teine meeoleolu, ajatu melanhoolia – janune, hoolimatu, nurjunud ja paheline” (Cowley 1961: 201). Esialgu varjutab linna viha ja melanhooliat segadus, mida sünnitavad liiga kiirelt vahelduvad heli- ja pildikombinatsioonid ning tundmatud nähtused. Ümbritsev vaatepilt mõjub Euroopast tulnule niivõrd uudse ja kummastavana, et sunnib seda võrdlema lausa katastroofiga: „Džäss tuksles, vilistas, kriiskas. Robot, mehaaniline inimene, naeris õõnsalt. Mingi muuseumi ees kepsutas must hiiglane, käabus mõlemal käsivarrel. Ma võisin tunda, et siin leiab aset mingi vaimne katastroof, mingi mutatsioon, millel puudub minu sõnavaras nimi, isegi esialgne kujutus sellest” (Singer 2003: 68). Seni tundmatutele ja isegi kujuteldamatutele nähtustele sõnaliste vastete otsimine tähendab kogu endisel maailmapildil põhinenud isikliku sõnavara ümbertegemist, teisisõnu enustamatu kestusega loomevõimetust. „Muutusin justkui meheks, kellest oli suurepärase armastaja asemel ühtäkki saanud impotent. Samal ajal teadsin, et suudan lõpuks oma jõu taastada. Tol ajal ei oleks ma pidanud isegi proovima midagi kirjutada, aga ikka ja jälle tegin ma seda, saavutamata mingit edu,” on Singer ise palju aastaid hiljem tunnistanud (Kresh 1979: 142).

„Eksinud Ameerikasse” on omalaadne kirjanduslik mosaiik, kust hargnevad viited Singeri erinevate perioodide loomingule: hoolikal lugemisel võib siit leida mitmete juba palju varem ilmunud autobiograafiliste jutustuste sündmusi, stseene, motiive ja ka tegelasi, muudetud on vaid nende nimesid. Nii näiteks tundub lugude „Päev Coney Islandil” (kogust „Sulgedest kroon ja

teised jutud”) ja „Sloimele” (kogust „Kafka sõber ja teised jutud”) peategelaseks olema seesama Isaac, keda heidutab tunne, et ta on muutunud võõral maal anakronismiks, et tal pole töökohta ja puudub vähimigi väljavaade saada püsiviisat,⁶ kuid kes sellele vaatamata katsub sõnaraamatu ja Piibli abil inglise keelt õppida.

Inglise keele oskuse puudumise kõrval võimendab jutustaja pidetusetunnet võõrsil orienteerumatus kompleksi, mille väidab olevat pärinud vanematelt, kes polevat suutnud isegi oma kodulinnas vajalikke kohti leida. Ekssiilišokk tekitab ängistust, melanhooliat ja raevu Ameerika, venna ja isenda vastu. Ameerika on peategelasele maa, kus ta ei saa hingata, ja mis veelgi masendavam – kus pole võimalik isegi surra.

Võõra keskkonna üheks võimalikuks kodustamisviisiks on selle „omaks- kirjutamine”, mis Singeri puhul toimus kujutatava demoniseerimise (kirjaniku lühijuttudes saab New Yorgist sageli põrgu, *Gehenna*, võrdkuju) ja tekstiruumi asustamise kaudu mitmesuguste üleloomulike olendite – deemonite, paharettide ja dibuukidega. Dibuuk on juudi rahvausundi järgi surnu vaim, kes ei saa oma pahategude tõttu rahu leida ja lipsab inimese sisse ning kõneleb tema suu kaudu (Kasemaa 1995: 243). Jutustajat ründab kirjanduslik dibuuk, kes takistab oma trikkidega kirjutamist, muutes ta uniseks ja põhjustades kirjavigu. Dibuugiga võideldes võitleb jutustaja mineviku varjudega, aga samas sümboliseerib dibuuk romaanis ka elu, kust usk on ajutiselt kadunud: Ameerikasse tulles pole jutustajal usku ei enesesse kui kirjanikku ega ka inimese kui sellise mõtestatud olemisse ning tema võimalustesse saada pühendatud Loomise saladusse, elu mõttesse ja iseenda eksistentsi eesmärgi. Esialgu üksnes minevikust mõelda suutva kirjaniku Ameerika-kogemuse võtavad kujukalt kokku kirjanikust venna Joshua sõnad: „Mul on sageli tahtmine Ameerikast kirjutada, aga kuidas saab luua karakterit, kui kõik ümberringi on ilma juurteta!” (Singer 2003: 77).

Eksiili äärmises eraldatuses pakub jutustajale lühiajalist tröösti ühine mine jidišistide kolooniaga, noorte ja „amatöörlikku indu täis” ameerika juutide teatritrupiga. Jutustaja võtab enda kanda jidišismi vaimse juhi ja rajaja Peretzi jutustuse dramatiseerimise, kuid mõistab üsna kiiresti, et rahvaskaaslastega läbikäimine on vaid üks „ajutise unustuse vahendeid”, sest vaimne ühisosa tema ja Ameerikas üles kasvanud juutide vahel ei ole piisav, saamaks sellest püsivamat tuge oma hinge kitsikuste ületamiseks: „Mõned jutlustasid endiselt anarhismi, teised sotsialismi. Mõned panid kõik oma lootused Freudile, kuna teised vihjasid, et Stalin on vaevalt nii halb nagu tema poolt maalitud kapitalismi kannupoisid. Päris kindlasti ei mõtisklenud koloonias mitte keegi kuritegudest, mida iga päev saadeti korda Jumala loomakeste kallal küttide, viviseksionistide ja lihunike poolt” (Singer 2003: 156). Vaevalt Singergi noil päevil peamiselt „jumala loomakeste” peale mõtlemisega ametis oli, kuid igal juhul lisab toodud võrdlus teravust kriitikale, mida jutustaja romaanis korduvalt avaldab, kui kõneleb Poola juutide poolt Ameerikasse ja Kanadasse loodud pisikestest jidiši-Poola koopiatest, kus tema sõnul hinnati üle vasakpoolsete ideoloogiate maailma päästvat paatost ja keelduti mõistmast, et fanaatiline poolehoid mis tahes ideoloogiale toob kaasa kõigi oluliste eetiliste põhimõtete jalge alla tallamise. Iseäranis lihtsalt hoomatav võiks see jutustaja arvates olla juutidele endile.

⁶ USA kodanikuks sai I. B. Singer 1943. aastal, seega alles kaheksa aastat hiljem.

Kuigi jutustaja tõrgub tunnistamast Ameerika juutide vaateid ja põhimõtteid, võtab ta meelsasti omaks juutide kui arhetüüpsete ohvrite nimel kõneleja rolli, mis laieneb õigupoolest kõigi aegade poliitiliste mängude ohvritele. Siin ilmnebki olulisim sarnasus Martini ja Singeri jutustaja vahel: mõlemad tunnevad, et on kutsutud kirjanikena olema ka tunnistajad, kelle mälu peab kahekordistama oma võimekust. Singeri jutustaja loomekriis tundub osalt olevat seotud äratundmisega, et õigupoolest saabki reedetute nimel kõneleja olla üksnes kirjanik, kes suudab endas hoida elavana usku Sõna abil maailma parandamisse.

Kui "Kodumaata" lõppes peategelase vaimse selginemise ja oma kirjani-kumissiooni teadvustamisega, siis "Eksinud Ameerikasse" viimase peatüki lõpus kinnitab jutustaja, et on võõral maal ära eksinud, seal "igaveseks kadunud". Sellise autodiagnoosi väljahüüdmine osutab, et uus olukord on tegelikult juba omaks võetud ja kohanemisprotsess alanud, leidmist vajab vaid tee, mida mööda jõuda kirjutamissuutliku minani. Pole teada, kas Singeril oli plaanis kirjutada triloogiale ka järg, kuid selge on see, et jutustaja, kes "Armastuses ja eksiilis" lugeja ette astub, ei oska oma tulevasesst täheleannust kirjanikuna veel unistadagi.

Kokkuvõte

Kunstnikuromaan pole eksiilkirjandustes, sealhulgas eesti eksiilkirjanduses, olnud just kuigi soovitud žanr. Üheks olulisemaks põhjuseks võib ilmselt pidada asjaolu, et sellise teose sünd eeldab märkimisväärselt suurt enesereflektiivsust, teisisõnu vajadust sügavamalt mõtiskleda subjekti ja kirjutamise suhete ning kunsti üle, kuid ühtlasi ka head üldistamisvõimet. Eksiil kui põhjalik elumuutus kahtlemata süvendab eelmainitud vajadust, omaette küsimus on, kas kirjanik näeb tarvidust kogetut ja mõeldut teoseks vormida või peab paremaks kasutada eksiili kunstilise relvana.

Nii August Mälgu „Kodumaata” kui ka Isaac Bashevis Singeri „Eksinud Ameerikasse” püüavad vastata küsimusele, mis juhtub kirjanikuga, kui ta lahkub harjumuspärasest keskkonnast ja inimestest ning ei soovi võõrsil oma emakeelest loobuda. Ehkki „Kodumaata” on ideoloogiliselt tugev, kuid kunstiliselt rabe katse kirjutada end vabaks painetest ja pingetest, mida eksiil veel kujunevale kirjanikule avaldab, „Eksinud Ameerikasse” seevastu kunstiliselt meisterlik kirjanikuks kasvamise lugu, osutub kumbki romaan omal kombel väärtuslikuks looja ja eksiili suhete uurimisel. Mõlema romaani peategelased kogevad eksiilis šokki ja sellest tulenevat loomevõimetust, mille ületamise katseid kangekaelse järjekindlusega tehakse. A. Mälgu romaani peategelane Martin Lemm esindab utilitaristlikku kunstikäsitlust: ta ei sea endale eesmärgiks luua kunsti, mis pakuks esteetilist elamust ja aitaks selle kaudu lähemale jõuda mingile elutõele või tunnetada igavikku, vaid näeb kunstis vahendit, olemaks kasulik raskustesse sattunud ja traumeeritud rahvusaaslastele, pakkudes oma loominguga kaudu hingekosutust. Kirjaniku kui muu hulgas ka rahvusliku ideoloogi loometegevuse tulemuseks peab olema nostalgialikirjandus, mineviku idealiseeriv taasloomine kogukonnale vastuvõetaval moel, mida ta ennekõike usub kodumaa kaotanud rahvast vajavat. I. B. Singeri jutustaja ideaaliks on olla kirjanik kui "Loomise saladusse"

pühendatud humanist, kes kasutab Sõna vastukaaluks maailmas valitsevale ebaõiglusele. Nagu Martin, on ka tema üksiklane, kuid sarnaneb rohkem kunstniku arhetüübiga suveräänsest, ühiskonna nõudmisi vastustavast loojast. Mõlemad kirjanikud arvavad kirjandusest ülemaks elu enda ning kummalegi terendab eksiilis võimalus kunstiliseks uuestisünniks, kuid erinevalt Martinist välistab Singeri jutustaja võimaluse juhinduda oma loometegevuse mõtestamisel rahvuskogukonna huvidest ja ootustest, sest mõistab, et tõeline kunst saab sündida üksnes olemise ebakõlasid tunnistades, mitte neid oma loomingust välistada püüdes.

Kirjandus

- Beebe, M. 1964. *Ivory Towers and Sacred Founts. The Artist as Hero in Fiction from Goethe to Joyce*. New York: New York University Press.
- Brodsky, J. 1996. *The Condition We Call Exile, or Acorns Aweigh. – On Grief and Reason. Essays*. New York: Farrar, Straus, Giroux, lk 22–34.
- Cowley, M. 1961. *Exile's Return. A Literary Odyssey of the 1902's*. New York: The Viking Press.
- Hoffman, E. 1990. *Lost in Translation. A Life in a New Language*. New York: Penguin Books.
- Hoffman, E. 1998. *Shtetl. The Life and Death of a Small Town and the World of Polish Jews*. New York: Houghton Mifflin Company.
- Howarth, W. L. 1981. *Some Principles of Autobiography. – Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. Ed. J. Olney. Princeton: Princeton University Press, lk 84–114.
- Joyce, J. 2003. *Kunstniku noorpõlveportree*. Tallinn: Varrak.
- Kangro, B. 1978. Märkmeld Mälgust, merest ja muust. – Häitsmemehi ja pärlipüüdjad. Esseed ja märkmed pagulaskirjanikest. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, lk 82–91.
- Kasemaa, K. 1995. Selgitavaid märkusi. – I. B. Singer, Saatan Gorais. Patukahetseja. Tallinn: Eesti Raamat, lk 243–254.
- Kirss, T. 2002. Põgenemine ja trauma. – *Looming*, nr 12, lk 1870–1880.
- Kolk, R. 1964. August Mälk. Lühimonograafia. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Kresh, P. 1979. *The Magician of West 86th Street. A Biography*. New York: The Dial Press.
- Lotman, M. 2004. Pagulane ja kunst. – *kunst.ee*, nr 3, lk 2–5.
- Luik, V. 2006. Eksinud Ameerikasse. – *Kõne koolimaja haua*. Artiklid ja esseed 1998–2006. Tallinn: Tuum, lk 82–83.
- Merilai, A. 2005. Irooniline kohanemine. – Kohanevad tekstid. Koost. ja toim. V. Sarapik, M. Kalda. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 293–302.
- Mitosz, C. 2002. *Notes on Exile. – To Begin Where I Am. Selected Essays*. New York: Farrar, Straus and Giroux, lk 13–19.
- Mälk, A. 1947. *Kodumaata. Vadstena: Orto*.
- Neklyueva, E. 2004. Pagenduse kirsimaitseline järelmaik. – *kunst.ee*, nr 3, lk 38–39.

- Parrest, H. 1947. Kolm aastat eesti kirjandusloomingut väljaspool kodumaad. – Kauge Kodu, nr 6/7, lk 23–28.
- Rumbaut, R. D. 2003. Four Shocks. A Personal Account. – The Dispossessed. An Anatomy of Exile. Ed. P. I. Rose. Amherst and Boston: University of Massachusetts Press, lk 332–337.
- Said, E. 2000a. Intellectual Exile: Expatriates and Marginals. – The Edward Said Reader. Ed. by M. Bayoumi, A. Rubin. New York: Vintage Books, lk 368–381.
- Said, E. 2000b. Reflections on Exile. – Reflections on Exile and Other Essays. Cambridge: Harvard University Press, lk 173–186.
- Singer, I. B. 1984. Love and Exile. An Autobiographical Trilogy. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Singer, I. B. 2003. Eksinud Ameerikasse. Tallinn: Vagabund.
- Varsamopoulou, E. 2002. The Poetics of the *Künstlerroman* and the Aesthetics of the Sublime. – Studies in European Cultural Transition. Vol. XI. Ed. by M. Stannard, B. Walker. Ashgate: Aldershot, lk ix–xxvi.
- Vinkel, A. 1997. August Mälk. Tartu: Ilmamaa.

Dissonances of Being. Two Exiles

Keywords: expatriate literature, *künstlerroman*, writer in exile, August Mälk, Isaac Bashevis Singer

Two representations of the relations of an author and his exile are compared. One is the novel *Kodumaata* („Expatriates”, 1947) by August Mälk, the other is the autobiographic book „Lost in America” (1981) by Isaac Bashevis Singer. In either novel the protagonist is a writer in exile, forced, for his own sake, to redefine the essence and purposes of art. For Martin Lemm, the lead character of *Kodumaata*, this process involves important changes in his writer’s identity. Being a proponent of the utilitarian view of art (art should be „eaten”) he formulates his writer’s mission as one of writing to serve his compatriots. Besides the servant’s role he takes on that of a national ideologist, which means that he has to adjust his writing to the expectations and demand of the ethnic community. The narrator of „Lost in America”, however, has felt in exile already before leaving his country and thus his physical emigration only deepens his conviction that an author should be independent in his work. Like Martin, he also recognizes that life is supreme over literature, but unlike Martin he never even tries to accommodate to the requirements of the community or society at large, as he realizes that real art can be produced only if one recognizes the dissonances of being, not trying to avoid writing about them.

Maarja Hollo (b. 1979), MA, assistant, Estonian Literary Museum, maarjah@kirmus.ee